

TRẦN HỒNG

Tôi chụp ảnh
Đại tướng

Võ Nguyên Giáp

LỜI MỞ SÁCH

Bạn đang có trên tay một cuốn sách đặc biệt: Tập chân dung Đại tướng Võ Nguyên Giáp. Bao gồm cả Chân dung Ảnh và Chân dung Văn của nhà báo nổi tiếng - Đại tá, nghệ sĩ nhiếp ảnh Trần Hồng.

Xưa nay, viết bài hay chụp ảnh Đại tướng Võ Nguyên Giáp vừa dễ lại vừa khó. Dễ bởi Đại tướng Võ Nguyên Giáp là nhà quân sự lỗi lạc, một vị tướng huyền thoại. Đó là niềm vinh quang hiếm hoi, không phải do chúng ta tự phong, hay tự tạo dựng, mà là đánh giá, khẳng định của Thế giới, được thế giới công nhận. Cũng mới đây thôi, ngày 5 tháng 10 năm 2013, hãng truyền thông Mỹ NPR dẫn lời Giáo sư, nhà Sử học Quân sự Mỹ, ông Cecil Currey, tác giả cuốn sách nổi tiếng Chiến thắng bằng mọi giá nói về Đại tướng: “Ông Giáp có thể sánh ngang với những nhà chỉ huy quân sự tài nhất trong suốt 2000 năm qua. Ông ngang tầm Alexander Đại đế, vượt trội hơn Napoleon, cũng vượt trội hơn tất cả các tướng lĩnh tài giỏi của chúng ta. Ông ấy là con người vĩ đại của mọi thời đại”. Napoleon là nhà chỉ huy quân sự lỗi lạc, nhưng Napoleon còn bị M. I. Kutuzov đánh bại trên chiến trường Borodino. Còn Đại tướng Võ Nguyên Giáp thì không. Dường như ông chưa thất bại bao giờ. Ông chỉ xao lòng, thậm chí mềm yếu trước đồng đội, còn với kẻ thù, ông là sấm sét. Nói như nhà thơ Tố Hữu “Sét đánh ngày đêm xuống đầu giặc Pháp!”. Ngay cả đối thủ của ông, Tướng Mỹ William Westmoreland cũng phải kính phục, gọi ông là “Vị tướng huyền thoại”. Vì thế, chụp ảnh Đại tướng rất dễ, bởi ông quá nổi tiếng. Bản thân ông, sức hấp dẫn của ông đã đủ “bảo lãnh” cho bức ảnh rồi, cứ nâng máy lên, nếu thiếu sáng thì bật đèn rồi bấm máy. Chỉ cần rõ hình hài Đại tướng là đã thành công. Người ta tò mò xem Đại tướng chứ đâu có xem ảnh. Người ta cũng không cần để ý xem bức ảnh được chụp thế nào. Rồi bố cục, khuôn hình, ánh sáng... Tất cả đều vô nghĩa. Vì thế, người nghệ sĩ cũng chịu nhiều thiệt thòi, vì bị lãng quên. Họ bị quên lãng ngay cả khi đang hiện hữu ở đằng sau bức ảnh. Tuy thế, chụp ảnh Đại tướng cũng khó lắm. Khó vô cùng. Bởi Đại tướng là con người của huyền thoại. Dù không có điều kiện được gặp trực tiếp nhưng ai cũng biết ông. Biết những kỳ tích của ông, con người ông, số phận ông, cả những nỗi niềm ông không hé lộ. Và như thế, trong mỗi người chúng ta, ai cũng có một Võ Nguyên Giáp. Đó là bức chân dung ông do người dân tự chụp bằng tâm

hồn, tình cảm và sự hiểu biết của mình. Nhiều khi, người ta lại lấy bức chân dung kỳ vĩ ở trong trái tim mình làm thước đo, tiêu chuẩn để so sánh, đánh giá những giá trị của những tác phẩm nghệ thuật mà người nghệ sĩ đã sáng tạo với hình mẫu là ông. Bởi thế, chụp Đại tướng rất khó. Khó vô cùng. Đó là một cửa ải hiểm hóc mà người nghệ sĩ phải vượt.

Trần Hồng đã vượt qua một cách ngoạn mục. Anh vượt bằng phép nhiệm màu nào? Không! Anh không có phép nhiệm màu nào cả. Ngắm hàng ngàn tác phẩm của anh, chụp về một con người, ta thấy anh không hề có phép màu nhiệm. Anh cũng không dùng bất kỳ một kỹ xảo nào, ngay cả những thủ pháp rất đỗi tối thiểu của nghề nhiếp ảnh. Anh cứ đưa máy lên rồi bấm. Bấm. Bấm. Rồi bấm. Nếu thiếu sáng thì bật đèn. Rất đơn giản. Nhưng rồi anh lại cho chúng ta nhiều bức ảnh độc đáo, mà ngoài Trần Hồng, không ai có.

Điều này, có thể xem như Giới Phật phù hộ Trần Hồng, phù hộ một con người đã vào sinh ra tử. Một tay máy phóng sự, thời sự chiến trường. Chất ảnh báo chí phóng sự tài liệu đã làm nên tên tuổi anh, là đặc trưng nghệ thuật của anh, dù thời chiến hay thời bình. Trần Hồng trước sau vẫn là phóng viên mặt trận. Dù đất nước đã hòa bình mấy chục năm nay, nhưng anh vẫn chưa ra khỏi cuộc chiến. Nhiều tập sách ảnh của anh gây được tiếng vang cũng vì thế. Như bộ ảnh thời chiến, bộ ảnh về các bà mẹ Việt Nam anh hùng.

Bây giờ là tập ảnh Đại tướng Võ Nguyên Giáp. Mặc dù trước anh, có rất nhiều ảnh về Đại tướng. Trong đó có không ít những bức ảnh đặc sắc, đạt đến độ nghệ thuật và là nghệ thuật ở đỉnh cao. Nghĩa là bức ảnh hoàn toàn tồn tại độc lập, không phụ thuộc vào tên tuổi Đại tướng. Nhưng ở những bậc tài danh rất đáng kính nể đó cũng không có được những bức ảnh như của Trần Hồng. Vì thế, tôi mới bảo Giới Phật phù hộ anh. Mà nói đúng ra, chính Đại tướng và gia đình ông đã “phù hộ” anh, nghĩa là đã dành cho anh những khoảnh khắc đặc biệt. Nhiều bức ảnh tuyệt vời ta biết, là những bức ảnh từ xa, ngắm Đại tướng từ xa, người ngắm luôn ngược lên. Còn Trần Hồng là nhìn gần. Nhiều khi không còn khoảng cách. Như con ngắm cha, cháu ngắm ông. Đó là cái nhìn của người thân trong một gia đình ấm cúng. Vì thế, anh cho chúng ta nhiều bức ảnh có giá trị. Đặc biệt là giá trị tư liệu. Như bức ảnh ông chơi với cháu. Ông bà dùng bữa cơm đạm bạc. Bữa cơm của một người nghèo. Trên mâm chỉ có mỗi quả trứng mà ông bà đùn đẩy, nhường nhịn cho nhau. Rồi ông chơi đàn. Ông tập thiền. Có đến mấy bức ảnh thiền. Ta hiểu

Võ Nguyên Giáp không chỉ là vị tướng huyền thoại. Ông còn là một người cha chu đáo, một người ông hiền từ, một nghệ sĩ phiêu lãng. Ta cũng hiểu được vì sao ông có thể vượt qua được những khoảnh khắc cô đơn, những giây phút hiếm nghèo trong cuộc đời mình mà không gục ngã, mà còn vượt lên, sống cao cả và thanh sạch. Và cũng như nhiều bức ảnh khác về ông, ta chỉ ngắm ông mà quên người chụp ảnh, cũng quên luôn cả suy xét, vạch vôi, xem bức ảnh ấy có phải là nghệ thuật nhiếp ảnh hay không. Và ta chỉ thấy lòng lòng một Võ Nguyên Giáp ở phía không phải là huyền thoại.

Điều đặc biệt ở cuốn sách này, đằng sau chân dung ảnh Võ Nguyên Giáp, ta còn được ngắm nhiều chân dung khác của Đại tướng: Chân dung văn. Đó là những câu chuyện ở đằng sau bức ảnh, minh họa cho bức ảnh. Nhưng rồi người đọc lại bị mê hoặc. Không biết văn minh họa cho ảnh hay ảnh minh họa cho văn. Có lẽ là cả hai. Vì thế đây là cuốn sách kép. Một mà hai. Hai mà một. Đó là mảng tư liệu lịch sử vô cùng đáng quý. Tôi gọi đây là cuốn sách đặc biệt cũng vì thế.

Cám ơn nghệ sĩ Trần Hồng đã cho chúng ta được gần thêm, hiểu thêm về một con người mà chúng ta vô cùng yêu quý: Đại tướng Võ Nguyên Giáp. Một vị tướng huyền thoại trong đời thường.

Và tôi tin, rất tin, cuốn sách sẽ làm bạn đọc yêu thích.

Hà Nội, 17 - 8 - 2015

Nhà thơ Trần Đăng Khoa

TÔI CHỤP ẢNH ĐẠI TƯỚNG VÕ NGUYÊN GIÁP

Lâu nay mọi người thường hay hỏi tôi rằng vì lẽ gì mà tôi được may mắn chụp ảnh Đại tướng Võ Nguyên Giáp nhiều đến thế. Tôi không trả lời được câu hỏi này, có lẽ đó là vì một cơ duyên nào đó. Có lần tôi trả lời rằng thế thì hãy đem câu hỏi này đến gặp chính người cho phép Trần Hồng chụp ảnh ấy. Người ấy chính là Đại tướng Võ Nguyên Giáp. Lại có lần ông hỏi tôi: Trần Hồng ơi sao cậu chụp ảnh tớ nhiều thế? Tôi trả lời: Thế sao Đại tướng lại cho em chụp ảnh Đại tướng nhiều như vậy? Ông chỉ cười, một nụ cười hiền rất hiền, hiền đến nỗi tôi mãi chẳng bao giờ quên được.

Đại tướng, Tổng tư lệnh Võ Nguyên Giáp là người hoàn hảo. Ông có đủ phẩm cách mà người đời mong ước, kể cả kẻ thù của ông cũng phải nể trọng, kính phục, hướng tới và ca ngợi, tôn thờ vị tướng huyền thoại của Việt Nam.

Tôi được chụp ảnh Đại tướng Võ Nguyên Giáp không chỉ là niềm tự hào lớn mà còn là trọng trách thiêng liêng và cao cả. May mắn lớn trong nghiệp đời quân ngũ của tôi là được ghi lại những khoảnh khắc đời thường suốt chuỗi ngày sóng gió của một con người có một không hai trong lịch sử Việt Nam để từ đó ông càng chói sáng, lan tỏa trong triệu triệu trái tim một VÕ NGUYÊN GIÁP VẸN NGUYÊN mãi mãi. Điều gì mà nhân dân Việt Nam kính yêu Đại tướng Võ Nguyên Giáp đến thế? Xưa nay tướng tài không thiếu, nhưng có một:

“Văn lo vận nước Văn thành Võ

Võ thấu lòng dân Võ hóa Văn”

Hồ Cơ

thì thế giới này chỉ có ở Việt Nam, chỉ có một Võ Nguyên Giáp.

Vào những ngày đầu của thập kỉ 70 thế kỉ trước, tôi được hướng ống kính máy ảnh vào vị chỉ huy tối cao tác nghiệp với tư cách phóng viên, đến những lần trong 1559 ngày cảm động run rẩy ghi lại hình ảnh Đại tướng nằm điều dưỡng ở Bệnh viện Trung ương Quân đội 108 là những hình ảnh mãi mãi

không phai mờ trong tâm trí đời tôi. Tôi được nghe, đọc tư liệu nhiều chiều về ông. Tôi được tiếp xúc với nhiều người trong và ngoài nước nói về ông; và đặc biệt được chứng kiến, cảm nhận trực tiếp từ Đại tướng Võ Nguyên Giáp trong nhiều hoàn cảnh vui, buồn, sướng, khổ, trong vô vàn cuộc tiếp xúc không chỉ của người “Anh Cả” với quân nhân, cựu chiến binh mà với các chính khách, danh nhân anh tài và mọi tầng lớp nhân dân, tôi thấy Võ Nguyên Giáp có sức hút đến kì lạ. Tôi không ngoài sức hút ấy. Thế là tôi được gần và chụp ảnh ông.

Đại tá, nhà báo, nghệ sĩ nhiếp ảnh

Trần Hồng

CAO BẰNG

Tháng 5 năm 1940, Võ Nguyên Giáp sang Trung Quốc để gặp Nguyễn Ái Quốc – đây là sự kiện bước ngoặt trong cuộc đời hoạt động cách mạng của ông. Đầu năm 1941, Võ Nguyên Giáp trở về nước và mảnh đất quê hương đầu tiên ghi dấu chân ông chính là Cao Bằng. Ông không khỏi bồi ngùi xúc động: “Thăm thoát đã một năm trời xa Tổ quốc, đặt chân lên dải đất quê hương, lòng chẳng khỏi bồi hồi. Mỗi bước đi thấy trong người âm áp hơn lên. Chỉ vừa mới đi thêm mấy bước chân mà trước đó thì thấy như còn ở rất xa, lúc này lại thấy như đã ở gần nhà.”

Kể từ đó, Cao Bằng gắn bó với Võ Nguyên Giáp trong nhiều hoạt động, sự kiện quan trọng: khi mới về nước là các hoạt động gây dựng phong trào cách mạng, mở các lớp huấn luyện cho cán bộ, và sau này là việc thành lập Đội Việt Nam Tuyên truyền Giải phóng quân, rồi Chiến dịch Biên giới... Trong tất cả những sự kiện ấy, có lẽ quan trọng nhất và ý nghĩa nhất chính là sự kiện Bác Hồ giao cho Võ Nguyên Giáp trọng trách thành lập và chỉ huy Đội Việt Nam Tuyên truyền Giải phóng quân, tiền thân của Quân đội nhân dân Việt Nam vào ngày 22 tháng 12 năm 1944.

Trong những năm tháng hoạt động và chiến đấu ở Cao Bằng, từ những ngày đầu Đại tướng Võ Nguyên Giáp đã hòa mình với đời sống của nhân dân nơi đây. Đại tướng cùng trải qua gian khó với đồng bào, ông học cả tiếng Tày, H'mong, Dao để có thể trò chuyện thân tình và chia sẻ vui buồn với bà con. Với ông, về Cao Bằng giống như về nhà, vì ở đây ông được nhân dân hết lòng yêu thương, kính trọng.

Đồng bào các dân tộc Tây Bắc hân hoan chào đón Đại tướng về thăm (tháng 12 năm 1994). Nhớ năm xưa, trong buổi đầu sơ khai của Quân đội nhân dân Việt Nam, Đại tướng Võ Nguyên Giáp phát biểu: “Chúng ta sẽ quả cảm và thận trọng, thắng không kiêu, bại không nản. Kinh nghiệm chúng ta còn non, nhưng có làm mới có kinh nghiệm và làm thì tất nhiên sẽ có kinh nghiệm. Chúng ta tin tưởng ở thắng lợi.”

Bữa ấy, Cao Bằng mưa tầm tã. Đi sâu vào trong rừng, trời tối đen như lúc nửa đêm. Ai ai trong đoàn đi cùng Đại tướng cũng đều ái ngại cho sức khỏe

của ông. Thế nhưng mọi lo lắng đều thừa. Chính ông còn động viên mọi người: Mưa to thì dừng lại - tạnh mưa lại hành quân. Kế hoạch được thực hiện trọn vẹn.

Mùa đông năm 1994, trời lạnh. Nhưng tôi quan sát thấy thần sắc của Đại tướng lúc nào cũng linh hoạt, hồng hào. Mỗi lần xem lại bức ảnh này, đôi tay tôi như muốn mãi nâng niu nụ cười của Đại tướng và chút le lói nhà binh dưới chiếc áo khoác mùa đông to sụ. Một chút, một chút le lói thôi...

Cuộc trò chuyện càng thân tình, cởi mở giữa Đại tướng với con cháu của những đồng bào không tiếc máu xương, công sức kháng chiến kiến quốc. Đại tướng nói chuyện bằng tiếng Tày. Dường như chẳng có khoảng cách nào giữa người nói và người nghe. Đồng bào ở đây từ người già đến trẻ nhỏ đều gọi Đại tướng Võ Nguyên Giáp là ông nội.

Tần ngần hồi lâu, Đại tướng mới cầm bút ghi cảm tưởng vào quyển sổ vàng mà đồng bào các dân tộc dành riêng cho ông nhân ngày về thăm.

Ai cũng mừng vui được gặp Đại tướng. Còn ông thì vẻ mặt thoáng buồn khi cầm chiếc khèn - một nhạc cụ đặc trưng văn hóa dân tộc Mèo mà một thời gian dài kháng chiến Đại tướng luôn được nghe không chỉ trong ngày vui chiến thắng mà cả trong những ngày gian khổ, cháo bẹ rau măng, đói cơm nhạt muối...

Chính có lần, khi tiếp đoàn đại biểu tỉnh Cao Bằng tại nhà riêng, ông đã chia sẻ: “Tôi không bao giờ quên được các mẹ, các chị và đồng bào các dân tộc tỉnh Cao Bằng. Quên sao được mảnh đất góp phần lớn lao làm nên cốt cách của tôi...” (tháng 12 năm 1994)

ĐIỆN BIÊN

Đối với Đại tướng, quê hương chính là Cao Bằng, là Điện Biên, bên cạnh quê hương Quảng Bình là nơi chôn nhau cắt rốn. Trở lại Điện Biên Phủ 50 năm sau ngày chiến thắng (tháng 4 năm 2004), về nơi mà đồng bào, chiến sĩ đã cùng nhau “mưa dầm cam vắt, máu trộn bùn non”, ông không thể không bồi hồi xúc động về những kỉ niệm năm xưa.

Nói đến Điện Biên là phải nói đến chiến thắng Điện Biên Phủ gắn liền với tên tuổi của Đại tướng Võ Nguyên Giáp. Nhưng năm 1983, trên báo Người quan sát mới, nhà sử học Georges Boudarel và Francois Caviglioli đã đăng bài “Tướng Giáp suýt thua ở Điện Biên Phủ như thế nào?” Tại sao họ lại đưa ra lập luận ấy? Theo các tác giả trên, nếu Đại tướng Võ Nguyên Giáp không thay đổi cách đánh trong chiến dịch Điện Biên Phủ từ “đánh nhanh, thắng nhanh” sang “đánh chắc, tiến chắc” thì thất bại là điều không thể tránh khỏi. Bản thân Đại tướng sau này nhớ lại cũng khẳng định “đó là quyết định khó khăn nhất trong đời chỉ huy”. Đó là kỉ niệm mà ông và cả dân tộc sẽ không bao giờ quên.

Trong hành trình trở về quê hương thứ hai ấy, Đại tướng đã nghĩ gì? Xúc động gì? Chỉ biết rằng, khi đáp máy bay trên sân bay Điện Biên, ông chia sẻ với các lãnh đạo tỉnh rằng: “Người ngồi trên máy bay nhìn xuống nếu là họa sĩ thì họ rất thích vì Tây Bắc nhiều sắc độ, tông màu, có cả những làn khói rừng đang cháy. Tôi buồn. 50 năm trở lại, Tây Bắc rừng bị tàn phá nhiều quá. Đâu đâu cũng loang lổ như da báo. Chúng ta phải nhanh chóng trả lại màu xanh cho rừng...”

“Ông chào cháu! Chào công dân mới của Điện Biên Phủ!”

Dưới tượng đài chiến thắng Điện Biên Phủ, niềm vui của Đại tướng khi trở lại mảnh đất oanh liệt năm xưa nay được cộng hưởng vì có sự góp mặt của phu nhân Đặng Bích Hà và con gái đầu Võ Hồng Anh.

Môi ông đỏ thắm, không tính bộ quân phục thì trông ông chẳng khác gì ông lão ăn trầu.

Mỗi lần xem bức ảnh này, tôi cứ tự trách mình sao chậm chạp thế vì không ghi lại được khoảnh khắc trước đó vài phút. Trên đường ra nghĩa trang liệt sĩ đồi A1 ở thành phố Điện Biên Phủ, Đại tướng lặng lẽ cúi nhặt một thẻ hương rơi dưới lòng đường. Tay trái ông từ từ rút khăn, chấm chấm mắt... đờm buồn!

Sâu thăm tình đồng đội (Đại tướng tại nghĩa trang đồi A1, Điện Biên Phủ năm 2004).

“Xin chào! Chào các đồng chí!” Máy bay quân sự vừa hạ cánh trong chuyến trở lại Mường Phăng của Tổng tư lệnh, Đại tướng Võ Nguyên Giáp (tháng 4 năm 2004).

Khó khăn lắm hai ông bà Đại tướng mới nhích được từng bước trên đường vào thăm Mường Phăng.

Này đây, nhà lán - nơi ở và làm việc của Đại tướng, cũng là sở chỉ huy chiến dịch Điện Biên Phủ - tại khu rừng Mường Phăng. Ngôi lán đơn sơ như nhà dân thật khác một trời một vực với những đồn bốt, hầm hào kiên cố của sở chỉ huy bên địch. Nhớ năm nào, năm 1994, Đại tướng cũng trở lại nơi này. Ông nói với những cán bộ đi cùng: “Tôi vẫn đang làm công việc mà tôi đã làm 40 năm trước. Tôi chỉ tiếc rằng nhiều đồng chí của tôi thời đó không còn ở bên chúng ta nữa.”

Dưới hầm chỉ huy ở khu rừng Mường Phăng, Đại tướng vừa vạch bản đồ vừa nói với Thượng tướng Trần Văn Quang (bên phải Đại tướng) về thời khắc quyết định chiến dịch Điện Biên Phủ 50 năm về trước. Năm đó, sau khi khảo sát chiến trường, thu thập thông tin, Đại tướng quyết định thay đổi phương án “đánh nhanh, thắng nhanh” sang “đánh chắc, tiến chắc”. Đại tướng từng tâm sự rằng, đó là một quyết định khó khăn nhất trong cuộc đời chỉ huy của mình.

Đại tướng thăm hỏi, chúc mừng đoàn văn công quân đội sau khi ông xem vở kịch “Con nhím” nhân kỷ niệm 50 năm chiến thắng Điện Biên Phủ.

“Ông nội! Ông nội về trời!” Tiếng động cơ máy bay đưa Đại tướng rời khỏi Mường Phăng rất âm ỉ nhưng không át nổi tiếng hô to của đồng bào lưu luyến tiễn ông rời khỏi quê hương mình.

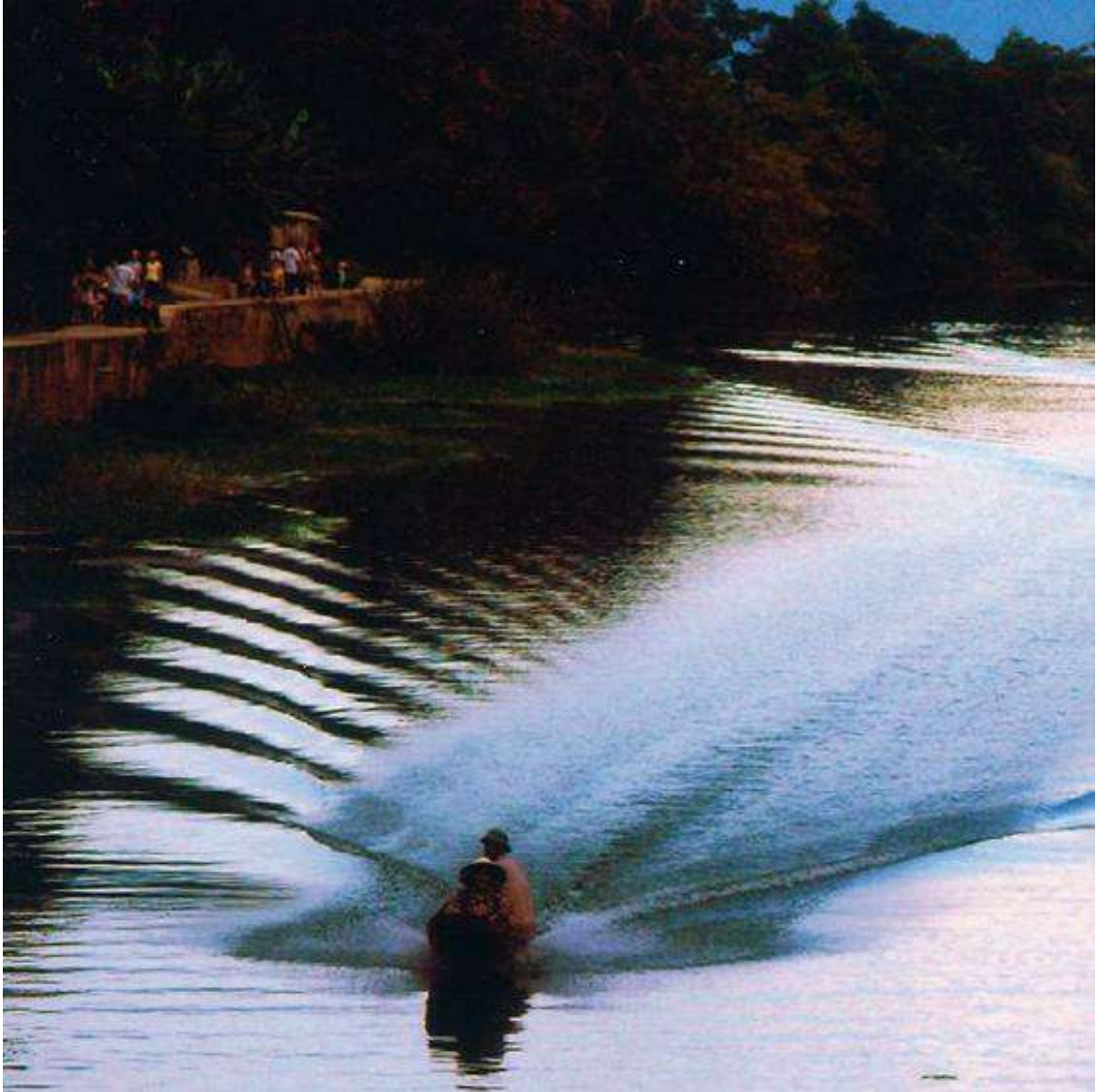
QUẢNG BÌNH

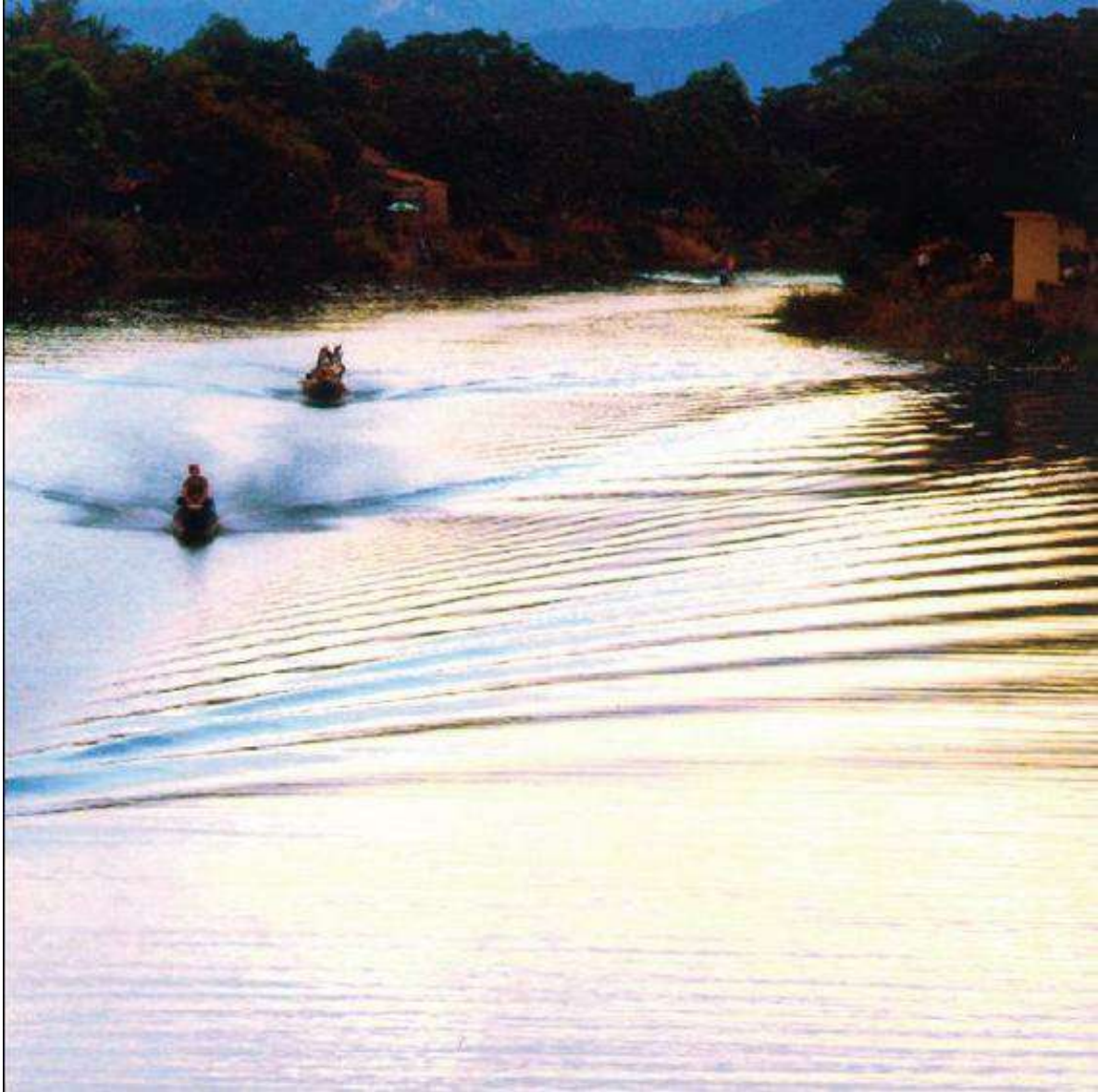
Tạm biệt quê hương thứ hai ấy của Đại tướng, tôi lại được theo ông về lại nơi chôn nhau cắt rốn Quảng Bình với dòng Kiến Giang thơ mộng.

“Tôi đi khắp đất nước, đi khắp mọi chiến trường nhưng không phải vì thế mà tình cảm quê hương phai nhạt.

Ra đi trên bờ Kiến Giang, tôi làm sao mà có thể quên được cảnh núi sông hữu tình, hùng vĩ. Quê hương, gia đình đã có thể hun đúc nên nhân cách và quyết định con đường đi của tôi...” (Lời Đại tướng Võ Nguyên Giáp trong phim phóng sự “Đại tướng Võ Nguyên Giáp - Những lần tôi được gặp”, lấy theo tên cuộc triển lãm của Trần Hồng tại Quảng Bình nhân dịp Đại tướng 95 tuổi, năm 2006.)

Quê hương, với Đại tướng, đó là dòng Kiến Giang - kỉ niệm tuổi thơ và nỗi nhớ day dứt khôn nguôi của một đời người.

Ban biên tập Tạp chí Quê hương có lý khi thiết kế bìa cho số 07 năm 2010 với chân dung Đại tướng bên dòng Kiến Giang ngày Quốc khánh. Mỗi năm cứ đến dịp mừng 2 tháng 9, huyện Lệ Thủy lại tổ chức lễ hội đua thuyền. Người từ làng trên, xã dưới tụ hội về đây, hò reo hoan hỉ. Đội nào về nhất phần thưởng chỉ là ba đốt mía và mấy quả cam thối, nhưng quý ở tinh thần hăng say, hết lòng vì thể thao và niềm hân hoan, hào hứng trong ngày vui của nước nhà. Đại tướng đã từng dự lễ hội trong một số năm.

Sáng sớm trên sân ga Đồng Hới, Đại tướng về thăm quê, vừa xuống tàu chuyến Hà Nội - Quảng Bình tháng 11 năm 2004. Ông đi chuyến tàu bình thường như những người dân Việt Nam xa quê bình thường khác. Người lái tàu cũng chỉ được thông tin rằng có một vị khách đặc biệt trên chuyến tàu của mình nhưng hoàn toàn không biết cụ thể là ai. Khi biết tôi là người trong đoàn, anh hỏi:

– Cái ông khách đặc biệt ấy là ai vậy?

Tôi làm ra vẻ bí mật:

– Rồi ông khắc biết.

...Cũng đã hơn chục năm kể từ chuyến tàu ấy. Mới đây, trở lại nơi này cùng đoàn làm phim của Đài Truyền hình Quốc phòng Việt Nam về phóng sự tôi chụp ảnh Đại tướng, tôi lại được gặp đúng những con người năm xưa trong đoàn đón Đại tướng. Chúng tôi mừng mừng tủi tủi, cảnh đó mà người nay đã xa. Hai o, o Oanh và o Sâm, chính là hai cô gái mặc áo dài trắng trong bức ảnh trên, không giấu được nước mắt khi phát hiện ra toa tàu cạnh đó cũng có số hiệu gần giống với toa tàu năm xưa. Thật là trùng hợp!

Từ phải sang trái: Hai o Nguyễn Thị Kim Oanh và Trương Thị Hồng Sâm trong đoàn đón Đại tướng Võ Nguyên Giáp năm nào; chị Hạnh Nguyên - đạo diễn phóng sự Nhà báo - Áo lính của Đài Truyền hình Quốc phòng Việt Nam.

“Về thăm quê, ông được đồng hương trẻ tặng hoa thì còn gì bằng.” Với ánh mắt trìu mến, “tiên ông” Võ Nguyên Giáp tay cầm hoa, miệng cười hiền, giọng nhỏ nhẹ với cháu nhỏ tặng hoa khi ông vừa xuống tàu.

Đại tướng và phu nhân chăm chú dõi theo từng bước phát triển kinh tế của quê nhà. Các đồng chí lãnh đạo tỉnh Quảng Bình giới thiệu tỉ mỉ các giai đoạn phát triển và hứa với Đại tướng sẽ đoàn kết toàn quân, toàn dân thành sức mạnh mới đưa quê hương Quảng Bình phát triển toàn diện, vững chắc.

Đại tướng hiếm khi mặc thường phục. Đây là một trong ba kiểu ảnh tôi rất ưng ý. Đại tướng trong những bộ quần áo khác bộ quân phục: mặc bộ quần áo lụa, mặc com lê, mặc bộ quần áo thể thao (tháng 11 năm 2004).

Đại tướng tại nhà khách Phú Quý, Quảng Bình. Trong bộ quần áo lụa, trông ông chẳng khác nào một người ông nội, ông ngoại ở bất cứ gia đình Việt Nam nào (năm 2004).

Tôi từng hỏi bà Đặng Bích Hà, phu nhân Đại tướng rằng: Tại sao Đại tướng ít mặc thường phục thế? Bà chỉ về phía Đại tướng: Nhà báo đi mà hỏi ông ấy.

Tôi đó, ở khách sạn, dùng bữa xong, cụ về phòng nhưng không nghỉ ngơi mà lấy sổ và bút ra cắm cúi ghi nhật ký ngay, trong khi miệng thì vẫn ngậm chiếc tăm tre. Tôi phải nằm bò xuống sàn mà nhẹ nhàng tĩa suốt 10 phút. Khi mànng chập của máy rung lên lần thứ 8, cụ mới giật mình ngẩng lên và nạt:

- Thế này mà cậu cũng chụp được à?

- Vâng. Đại tướng không thích, nhưng tôi thích. Hay bây giờ anh đóng bộ vào để em chụp lại?

- Thế thì còn nói làm gì... Mãi sau này, khi đưa cho Đại tướng xem ảnh, ông hỏi: “Ồ, cậu chụp tốt bao giờ nhỉ?”

“Ít có điều kiện nghỉ ngơi như thế này, nhờ nhà báo Trần Hồng chụp cho tôi và anh Văn kiểu ảnh.” Có gì vui hơn thế, khi đang mong muốn cả hai ông bà trong cảnh thanh thoi (tháng 11 năm 2004).

“Ba nhớ An Xá mỗi khi xem ảnh”. Đại tướng và con trai Võ Hồng Nam đang xem những bức ảnh Trần Hồng chụp ở An Xá, xã Lộc Thủy, Lệ Thủy, Quảng Bình (năm 2004).

Trong khuôn viên khu nhà của Đại tướng ở An Xá, Lộc Thủy, Lệ Thủy, Quảng Bình. Phía xa kia là ngôi nhà thờ họ nhiều đời của dòng họ Võ. Vẫn hàng cau, mảnh vườn, lối đi ấy, chẳng khác mấy năm xưa.

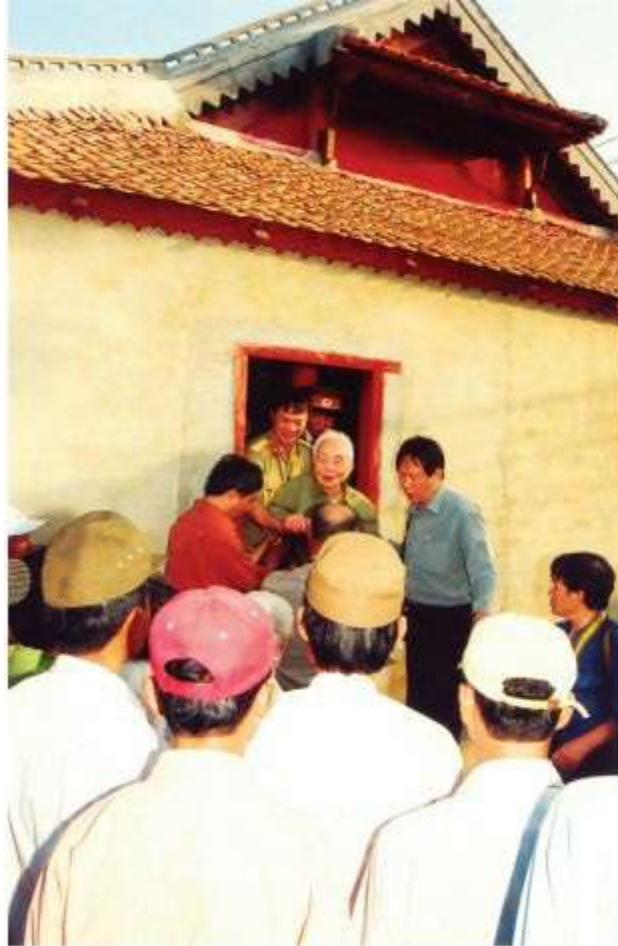
Trước thềm nhà thờ họ năm ấy, Đại tướng và gia đình cùng nhau ôn lại vị trí của từng gốc chanh gốc bưởi trong vườn. Trí nhớ của ông vẫn còn minh mẫn lắm. Tôi chỉ kịp nhớ giọng ông quả quyết: “Không không, ba nhớ chỗ này cơ...” (tháng 11 năm 2004).

Đại tướng trồng chanh ở vườn nhà An Xá, Lộc Thủy, Lệ Thủy, Quảng Bình (năm 2004).

Từ nhà riêng của Đại tướng tới nhà thờ dòng họ phải đi qua giếng nước nhỏ. Như mọi giếng nước của mỗi nhà dân ở làng An Xá, nó chính là mạch nguồn trong mát của quê hương nuôi dưỡng bao tâm hồn, tinh thần và trí tuệ của các thế hệ. Lần nào cũng vậy, tôi đều thấy ông dừng lại bên miệng giếng. Mỗi lần tâm trạng ông mỗi khác. Hẳn Đại tướng chạnh nhớ bao kỷ niệm thuở ấu thơ! (năm 2004)

Ở nhà họ Tổ tại An Xá, Lộc Thủy, Quảng Bình (2004)

Đại tướng và con cháu vào nhà thờ họ Võ. Ông đã chọn thời điểm “an toàn” nhất, thế mà bà con lối xóm biết, họ đã đến. Chỉ chốc lát, xung quanh ông người già trẻ nhỏ đã vây kín. Đại tướng phải “phá vây” bằng cách trèo qua cửa nhỏ phía sau. Mọi người được một bữa cười lý thú.

Bàn thờ trong ngôi nhà đơn sơ ở thôn An Xá (năm 2004).

Khoảnh khắc vui nhất của Đại tướng, khi đứng bên hiên nhà đầy kỷ niệm, trò chuyện cùng bà con lối xóm (tháng 11 năm 2004).

Hàng cây ấy, hàng cây mạn hảo (cây chè the, chè mạn theo cách nói Quảng Bình) mà dù có ở đâu cũng luôn trong trái tim của Đại tướng.

Chính bởi thế mà ngôi nhà ở số 30 Hoàng Diệu cũng được bao quanh bởi hàng rào y như ngôi nhà ở Quảng Bình. Nó gợi lại bóng hình quê hương mà sáng sủa chiều chiều khiến cho vị Đại tướng ấy đi nổi nhớ (năm 2013).

CĂN NHÀ 30 HOÀNG DIỆU

Địa danh thứ tư luôn trong tim của Đại tướng: Hà Nội. Không chỉ là thủ đô, Hà Nội có lẽ còn là nơi ông gắn bó phần đời lâu dài nhất. Hà Nội chia sẻ với ông những nỗi nhớ thương, những niềm thế sự.

Căn nhà tại số 30 phố Hoàng Diệu ở Hà Nội ghi dấu đậm đặc những hoạt động của Đại tướng Võ Nguyên Giáp trong cả thời chiến và thời bình. Tuy là nhà riêng nhưng nó cũng trở thành nơi làm việc. Ngoài những lúc ở cơ quan, nơi đây cũng trở thành chỗ gặp gỡ, bàn bạc giữa Đại tướng với lãnh đạo Đảng, nhà nước và các đồng chí, đồng đội của mình, từ đó nhiều quyết sách quan trọng đã ra đời, nhiều công trình hết sức có giá trị đã được xây dựng và hoàn thành, như bộ tài liệu vô giá “Tư tưởng Hồ Chí Minh và cách mạng Việt Nam” do Đại tướng Võ Nguyên Giáp chủ trì. Nhà số 30 Hoàng Diệu cũng là nơi chứng kiến tình cảm kính trọng, tin yêu của triệu triệu người con đất Việt và bạn bè quốc tế, thậm chí cả những đối thủ xưa kia, đối với vị Đại tướng huyền thoại.

Không chỉ có vậy. Nhà 30 Hoàng Diệu là gia đình của Đại tướng, ở đây ông sống cuộc sống bình dị, thanh cao nhưng mẫu mực, trách nhiệm với vợ và các con, cháu với những người giúp việc thì thân tình không khác nào anh em một nhà.

Ngày ngày, những tia nắng ban mai vẫn thường nhìn thấy con người ấy đi qua khoảnh sân này để sang phòng làm việc (2005).

Đó là vào buổi trưa ngày làm việc đầu tuần mùa thu năm 1996. Mọi người đã ra về hết. Đại tướng là người rời văn phòng sau cùng. Tôi thấy ông có biểu hiện khác thường. Nghề nghiệp mách bảo, tôi quan sát từng cử chỉ của Đại tướng. Đến khi Đại tướng đứng bên bức tượng Chủ tịch Hồ Chí Minh đặt ở văn phòng, mắt ông chớp chớp, ông buồn. Tôi nhận ra rất nhanh và tôi bấm liên ba kiều, sau đó không bấm được nữa - ông khóc... (năm 1996).

Tôi chụp bức ảnh này khi Đại tướng vừa từ phòng làm việc bước ra. Ánh nắng chiều và dáng ông đẹp, thoáng nét không vui (tháng 10 năm 1996).

Đại tướng trong phòng tiếp khách. Năm 2001, Đại tướng 91 tuổi. Lúc ấy trông ông vẫn còn thật mạnh khỏe. Tính tuổi tây là tròn 90. Nhưng mỗi lần nói với Đại tướng như thế, ông lại nhắc nhở: Các cậu lấy mất của tớ một tuổi trong bụng mẹ rồi. Đại tướng không thích điều đó.

Đại tướng làm việc, làm việc và làm việc không ngừng nghỉ. Có người hỏi bà Đặng Bích Hà (phu nhân Đại tướng): “10 năm tiếp, bà có yêu cầu ông nhà điều gì?” Bà Hà trả lời rằng: “Tôi muốn ông nghỉ ngơi. Vì điều ấy tôi chưa thấy ở nhà tôi bao giờ” (tháng 11 năm 2004).

Mùa đông năm 2007. Rét. Đại tướng không khỏe. Như mọi ngày, ông vẫn sang văn phòng làm việc, tiếp khách... Tôi xúc động ghi bức hình này mà lòng dạ cứ bất an khôn tả. Lỡ ông ốm. Ông không vui khi không được làm việc. Chẳng muốn chút nào khi phải bấm máy. Nhưng tôi tôn trọng sự thật, tôi muốn lưu giữ từng giây phút của ông.

Sáng nào ông cũng ngồi thiền. Mọi lo lắng, buồn phiền đều được thanh lọc để tiếp thêm năng lượng mới từ vũ trụ (tháng 10 năm 1994).

Năm 2006, phóng viên báo Quân đội nhân dân Đoàn Xuân Bộ đến tặng Đại tướng Võ Nguyên Giáp bức ảnh tôi chụp ông năm 1996. Tôi ngắm ông xem ảnh mà lòng vui khôn tả. Thường ngày, đôi mắt ông đã đẹp, khoảnh khắc này tôi thấy đôi mắt ấy đẹp lạ lùng hơn. Bỗng chốc, mắt ông chớp chớp. Ông không khóc nhưng tôi hiểu... Đại tướng chậm rãi: “Thời gian thật khắc nghiệt, 10 năm. Mới đó mà đã 10 năm...”

“Lúc trẻ tớ cũng đẹp trai hè!” - Niềm vui khi Đại tướng xem lại ảnh mình.

Đại tướng rất trân trọng những bức hình tôi chụp ông. Hôm đó, sau khi kết thúc cuộc triển lãm ảnh về Đại tướng của tôi, tôi mang ảnh đến nhà riêng để ông xem. Ông xem từng bức một, đến tận trưa (tháng 5 năm 2007). Trong ảnh (từ trái sang): Trần Hồng - tác giả bức ảnh, Đại tướng, Võ Hồng Nam - con trai út của Đại tướng. Hàng sau: Lê Đức Kiên - con rể của tác giả và bà Ngô Thị Ý - phu nhân của tác giả.

Hàng đầu từ trái sang: Bà Võ Hồng Anh - con gái đầu của Đại tướng, bà Đặng Bích Hà - phu nhân của Đại tướng, Đại tướng, cháu nội Võ Nguyên Phong, nguyên Tổng bí thư Lê Khả Phiêu, Trung tướng Lê Hai - nguyên Phó chủ nhiệm Tổng cục Chính trị.

Hàng sau từ trái sang: Võ Hạnh Phúc - con gái Đại tướng - đứng thứ hai, Võ Điện Biên - con trai cả Đại tướng - đứng thứ ba, đứng thứ sáu là Võ Hồng Nam, tiếp đến là Võ Hòa Bình bé con của Võ Điện Biên (năm 2007).

“Nhà báo Trần Hồng chụp cho chúng tôi bức ảnh có đông đủ mọi người của gia đình anh Văn!” Tôi bấm máy chụp bức ảnh này không chỉ là thực thi mệnh lệnh của nguyên Chủ nhiệm Tổng cục Chính trị Lê Khả Phiêu mà còn là thực thi mệnh lệnh của trái tim mình.

Rằm Trung thu năm 2007. Hai cháu nội - con của người con trai cả Võ Điện Biên, cùng ông bà và cô Võ Hòa Bình phá cỗ.

Tháng 4 năm 2004, tay trong tay, Đại tướng dắt cháu nội Võ Nguyên Phong và nhiều người trong gia đình ông đến thăm Bảo tàng Lịch sử quân sự Việt Nam tại Hà Nội.

Tại quầy sách đường Điện Biên Phủ, mỗi người trong gia đình Đại tướng chọn loại sách mà mình thích đọc. Riêng Đại tướng, ông vẫn chọn mua loại sách nói về giáo dục. Hẳn ông vẫn đau đầu với nghề mà ông rất ưa thích: “Không có chiến tranh thì tôi là một thầy giáo.” (năm 2004)

“Ồ, nhiều sách viết về miền!”

Bữa cơm của Đại tướng và phu nhân Đặng Bính Hà trong ngôi nhà số 30 Hoàng Diệu.

Bức ảnh này đã chụp từ lâu lắm, tháng 10 năm 1994. Tôi vẫn còn nhớ hình ảnh hai quả trứng cứ lăn qua lăn lại. Vậy mà người trong ảnh vẫn nói: “Em ăn

đi! Cứ gấp cho anh nhiều thế!” Người chụp bức ảnh này chỉ nghe được trọn vẹn giọng nói thương yêu, trù mền, nhanh tay bấm được bức ảnh rồi mắt chớp chớp lệ nhòa.

Những giây phút thư giãn hiếm hoi (ngày 26 tháng 5 năm 2007)

Tôi thường nói vui thế này: Chụp được bức ảnh này là tôi “sướng” cả đời. Đại tướng rất ít khi có phút giây thư giãn, mà lại đánh đàn nữa, lại càng hiếm gặp.

Tôi được nghe kể Đại tướng từng đánh đàn cho Bác Hồ nghe từ bản nhạc của Beethoven cho đến các bản nhạc do nhạc sĩ Việt Nam biên soạn như Trống cơm. Khi nghe Võ Nguyên Giáp đàn, Bác có nói vui: Chú đánh hay nhưng có đánh được bài Kết đoàn không? Sau câu nói của Bác, Tướng Giáp về học, tập chơi bài Kết đoàn nhưng chưa kịp đánh đàn bài này cho Bác nghe thì Bác đã đi xa...

Cố tiến sĩ khoa học Võ Hồng Anh - con gái Đại tướng - thay mặt gia đình dự lễ khai mạc triển lãm ảnh đầu tiên về cha mình tại Quảng Bình, quê hương ông, nhân dịp mừng thọ

Đại tướng 95 tuổi (tháng 8 năm 2006).

Trong sổ cảm tưởng, chị ghi: “Xin chúc mừng và cảm ơn Đại tá Trần Hồng - nhà nhiếp ảnh! Những bức ảnh của anh tại triển lãm này nói lên tâm lòng của anh đầy đủ và sâu sắc hơn mọi chữ mọi lời. Có viết thêm, e rằng lại là không đầy đủ. Và tôi nghĩ rằng, Ba tôi, cô Hà cũng đồng cảm và cho phép tôi thay mặt gia đình nói những lời trên đây với tác giả.”

Về người con gái lớn của Đại tướng, tôi có ấn tượng đặc biệt với chị, một nhà khoa học hiếm có về hạt nhân của Việt Nam. Có lần chị nói vui với tôi rằng: Này, anh Hồng, anh ghét tôi có phải không? Tại sao chẳng thấy anh chụp ảnh tôi với ba? Tôi cự: Chị ơi, chị đổ oan cho tôi rồi. Chị xem bao nhiêu ảnh của Đại tướng thì đều có chị đấy mà.

Sự thực còn hơn thế nữa. Có những lần mọi thứ bối cảnh, ánh sáng, nhân vật... đã đâu vào đấy rồi, tôi nâng máy lên sẵn sàng cho một pô ảnh hoàn hảo. Nhưng chẳng hiểu thế nào lại hạ xuống, thấy thiếu vắng, mà trực giác

như mách bảo tôi rằng chưa thể chụp được. Thì ra là thiếu chị.

Chị mất sớm, đi trước ông cụ thân sinh. Từ sau đó, Đại tướng buồn nhiều. Tôi còn nhớ giây phút chị lìa xa, cả nhà bối rối không biết nên báo với ông bằng cách nào thì từ trên giường bệnh, ông nói giọng buồn:

Thế các con định giấu ba đến bao giờ!

Đúng là: “Lá vàng còn ở trên cây

Lá xanh rụng mất trời ơi hồi trời!”

“Con chụp ảnh ba nhé!” - Võ Hồng Nam - con trai út của Đại tướng.

VỚI ĐỒNG CHÍ, ĐỒNG BÀO

Không huân, huy chương lấp lánh, vị Đại tướng ấy cứ chan hòa, tình cảm với đồng chí, đồng bào.

Tôi nhớ lại cuốn hồi kí đầu tiên của Đại tướng Võ Nguyên Giáp được xuất bản năm 1964: Từ nhân dân mà ra. Ngay từ tên gọi, cuốn hồi kí ấy đã là một lời khẳng định đội quân cách mạng và cả những người lãnh đạo của nó, trong đó có Đại tướng Võ Nguyên Giáp, ngay từ buổi đầu trũng nước đã được hình thành và xây dựng từ trong lòng dân. Đó là lí do khiến cho vị Tổng tư lệnh ngay từ những ngày đầu cho đến tận cuối đời luôn hòa đồng, gần gũi với nhân dân. Và cũng chính từ gốc rễ này, ông là anh em với đồng chí đồng đội của mình, là người “Anh Cả” của Quân đội nhân dân Việt Nam như cách thân mật mà Bác Hồ đã gọi vị chỉ huy tối cao của quân đội.

Từ phải sang: Phóng viên chiến trường Bùi Duy Ly - một trong những phóng viên ảnh chiến trường của báo Quân đội nhân dân, Thiếu tướng Phan Khắc Hải - Tổng biên tập báo

Quân đội nhân dân, Đại tướng và phóng viên xuất sắc của báo Quân đội nhân dân Vũ Ba.

“Được gặp các cậu, mình vui lắm!” Đại tướng gặp các phóng viên quân đội tại Bảo tàng Lịch sử quân sự Việt Nam tháng 12 năm 1984 nhân kỉ niệm 40 năm thành lập Quân đội nhân dân Việt Nam.

Phóng viên ảnh Duy Ly vừa là đồng đội, đồng chí và đồng nghiệp của Đại tướng (1984)

Đại tướng trò chuyện thân mật về nghiệp vụ nhiếp ảnh với các phóng viên ảnh tại Bảo tàng Lịch sử quân sự Việt Nam (1984). Lúc này, ông đang nói về thời cơ bấm máy. Tôi không ngờ Đại tướng lại thành thạo về máy ảnh đến thế. Lần đầu ông cầm máy của tôi, trong lòng tôi đã thấy lo lo, thì đột nhiên, ông xoay dọc máy ảnh. Thao tác thuần thục, điều luyện đủ biết ông thành thạo đến mức nào. Tôi mới chợt nhớ là thời kỳ Mặt trận Bình dân trước Cách mạng Tháng Tám, ông từng là người sáng lập, là biên tập viên chính và cộng tác viên của các tờ báo cách mạng lúc bấy giờ. Bởi vậy, với cánh nhà báo, thật vinh dự khi có ông như là một tiền bối, một đồng nghiệp.

Đại tướng chụp ảnh ở Bảo tàng Lịch sử quân sự Việt Nam (tháng 12 năm 1984)

“Nhiếp ảnh sao mà chân thực, ghi nhớ chính xác và gợi cảm lạ lùng đến vậy. Có những chuyện do thời gian chúng ta có thể quên đi nhưng nhìn vào ảnh là nhớ từng chiến sĩ, từng trận đánh, từng ý tứ chỉ đạo của Trung ương, của Bác Hồ.” (Lời phát biểu của Đại tướng tại lễ kỷ niệm 30 năm thành lập Hội Nghệ sĩ nhiếp ảnh Việt Nam vào tháng 12 năm 1995 tại Hà Nội.)

Hòa vào với đồng chí, đồng đội, Đại tướng như một đồng nghiệp của giới văn nghệ sĩ quân đội (Bảo tàng Lịch sử quân sự Việt Nam, tháng 12 năm 1984).

Sau khi thăm và làm việc, Đại tướng chụp ảnh kỷ niệm với cán bộ, phóng viên Việt Nam Thông tấn xã, nay là Thông tấn xã Việt Nam (tháng 10 năm

1996).

“Nghề báo là một nghề đầy hứng thú. Làm một số báo cũng giống như tổ chức một trận đánh hiệp đồng... Nghề làm báo hao tâm tổn trí, gian khổ. Nhưng người làm báo được đền bù xứng đáng là niềm vui khi thấy tác dụng và hiệu quả của tờ báo trong đông đảo bạn đọc.”

(Phát biểu của Đại tướng nhân dịp ông nhận Huy chương vì sự nghiệp báo chí cách mạng Việt Nam năm 1991.)

Đại tướng ở Nghĩa trang Mai Dịch Hà Nội năm 2005.

Từ trái sang: Đại tá Nguyễn Huyền, thư ký của Đại tướng, đại tá Nguyễn Bội Giong - phái viên đặc biệt Bộ Tổng Tham mưu, Phạm Văn Huân (nay là Thiếu tướng, Tổng biên tập báo Quân đội nhân dân), Triệu Phương Quế, Đức Khang và Nguyễn Chuông - các phóng viên báo Quân đội nhân dân (năm 2005).

“Từng sống chết có nhau, thế mà nay đã âm dương cách biệt”.

Rất hiếm khi tôi được chứng kiến hình ảnh như thế này và tương tự. Ông Lê Đức Anh (nguyên Bộ trưởng Quốc phòng, Chủ tịch nước) và Đại tướng Võ Nguyên Giáp tại bàn bầu cử Quốc hội năm 2001.

Từ ngoài vào: Thượng tướng Đặng Vũ Hiệp, Đại tướng Phạm Văn Trà, Đại tướng Võ Nguyên Giáp, Đại tướng Chu Huy Mân, Đại tướng Văn Tiến Dũng, Trung tướng Đoàn Phương.

Kỉ niệm 60 năm ngày thành lập Quân đội nhân dân Việt Nam tại Hà Nội năm 2004, ngồi cùng Đại tướng là những đồng chí, đồng đội của ông trong nhiều trận đánh, nhiều chiến dịch. Đến nay, mấy ai còn trên cõi dương gian này...

Nhà văn Sơn Tùng dẫn đoàn các cựu chiến binh - văn nghệ sỹ vào thăm người anh đáng kính của Quân đội. Vừa trông thấy Đại tướng, nhà văn “Búp sen xanh”, tay trái nắm chặt, gương cao đầy khăng khải rồi hô lớn: “Thưa anh Văn, những bàn tay quý không bao giờ che được mặt trời!”. Sau phút lặng đi vì xúc động, Đại tướng chạy tới ôm chầm lấy nhà văn Sơn Tùng, những dòng lệ xúc động lã chã tuôn... (2004)

Cố nhạc sỹ An Thuyên, người đã sáng tác bài “Tiếng đàn” tặng hoa mừng thọ Đại tướng (năm 2007).

Các anh hùng giỏi nhất thuộc quân chủng Phòng không Không quân Việt Nam chụp ảnh kỷ niệm với Tổng tư lệnh - người Anh Cả của mình. Hôm ấy, các anh được vinh dự đặc biệt. “Các đồng chí được chụp riêng với tôi mỗi người một kiểu ảnh”. Các phi công mừng vui khôn xiết thực hiện “mệnh lệnh” trái tim Người (năm 2007).

Các thể hệ sĩ quan giúp việc Đại tướng Võ Nguyên Giáp đến mừng thọ Đại tướng (2007).

Ông Nguyễn Văn Thích là người lái xe lâu năm cho Đại tướng. Ông đã nghỉ hưu nhiều năm. Vượt quãng đường gần 400 km từ Hà Tĩnh ra Hà Nội thăm thủ trưởng, người thầy, người đồng chí và như ông Thích nói Đại tướng vừa là người bạn luôn sẻ chia cùng ông mọi điều. Một chút quà quê từ miền Phúc Trạch, ông Thích đem tặng Đại tướng đúng dịp kỉ niệm Đại tướng 90 tuổi (tháng 8 năm 2001).

Đại tá Nguyễn Huyền - một trong những trợ lý mẫn cán, tận tụy với công việc, nặng lòng, nặng nghĩa với người Anh, người thầy, người đồng chí trong thời gian dài với bao nỗi buồn vui, thăng trầm theo dòng đời thế sự (năm 2005).

Kỷ niệm 60 năm ngày thành lập Quân đội nhân dân Việt Nam. Mỗi khi xem lại bức ảnh này, một kỷ niệm khó quên lại nhắc nhở tôi về một bà mẹ Việt Nam anh hùng hôm đó cũng có mặt. Đó là bà Bùi Thị Mè, người ngồi hàng thứ ba, cùng với những bà mẹ khác. Tôi đã phóng to bức ảnh và đem đến tận nhà mẹ ở phường Đa Kao, Quận 1, Thành phố Hồ Chí Minh, để tặng mẹ. Mẹ vui lắm. Vì trong bức hình này, nhờ góc chụp mà mẹ lại dường như gần gũi với vị Tổng tư lệnh quân đội nhất. Mấy tháng sau ngày tôi đến thăm nhà, mẹ mất...

Nghệ sĩ nhân dân Tường Vi dẫn các cháu ở lớp học tình thương của bà tới thăm Đại tướng và phu nhân. Đại tướng dành nhiều thời gian tâm sự về tình hình giáo dục nước nhà và nhiệm vụ xã hội đối với tuổi trẻ, đặc biệt là đối với các cháu không may mắn (tháng 8 năm 2007).

Nhà thơ Việt Phương, tác giả tập “Cửa mở”, tặng Đại tướng những bài thơ mà ông thích (năm 2008).

Bác sĩ Lê Xuân Hoàng, chủ một phòng khám đa khoa ở Thành phố Hồ Chí Minh, ra Hà Nội thăm và kính tặng Đại tướng chiếc xe đa năng tiện lợi cho người cao tuổi sử dụng. Đại tướng rất vui. Bác sĩ Hoàng (mặc thường phục) đang hướng dẫn Đại tướng cách sử dụng xe:

- Thưa ông! Đây là nút bấm khi rẽ phải, rẽ trái... Nút xanh này là tiến lên phía trước. Còn đây là nút lùi...
- Không, không. Tôi không lùi, mà dừng lại để tìm cách đi tốt hơn.

Lần ấy, họa sĩ Phan Kế An đem tặng Đại tướng 50 bức kí họa Bác Hồ ở chiến khu Việt Bắc. Đại tướng xem chăm chú từng bức một. Rồi hai người, hai tâm hồn đồng điệu ấy hàn huyên tâm sự rất lâu. Họa sĩ Phan Kế An ngỏ ý muốn vẽ chân dung Đại tướng trong tư thế của người thầy giáo. Bức ảnh trên là khi ông đang diễn lại tư thế ông đang đứng trên bục giảng trường Thăng Long (Hà Nội). Trong lúc họa sĩ đang chăm chú vẽ, thỉnh thoảng có xoay bên nọ, xoay bên kia quanh khung tranh, thì bỗng nghe tiếng Đại tướng: Anh kia, ngồi yên. Tôi đang giảng bài cơ mà!

Lúc sắp sửa ra về, họa sĩ Phan Kế An nói:

- Đại tướng cho tôi hôn một cái!
- Cậu buồn cười thật. Tình cảm mà cậu cũng phải xin à?

Được lời, họa sĩ hôn lấy hôn để. Đại tướng tùm tùm: Phụ nữ họ hôn êm hơn cậu.

Nói về Phan Kế An, có lần anh chia sẻ chân tình với tôi rằng: “Anh Hồng nếu mà chụp ông Giáp thì phải chụp nhanh, khi bắt đầu cười là đẹp.” Phải chăng “ông” họa sĩ này đã nắm bắt cái hồn của nụ cười vị tướng ấy: một nụ cười khó viên mãn, sớm tắt và ưu tư?

Đại tướng thăm Bệnh viện Trung ương Quân đội 108 (2008). Không ai ngờ, một năm sau, ông nằm lại chính bệnh viện này đúng 1559 ngày và vĩnh viễn không được trở lại mái nhà thân yêu.

VỚI BẠN BÈ NĂM CHÂU

Với bạn bè quốc tế, Đại tướng luôn để lại trong lòng họ một tình cảm thân tình, cởi mở và hữu nghị.

Lúc còn sinh thời, Đại tướng Võ Nguyên Giáp tiếp đón nhiều bạn bè quốc tế. Có nhiều người ủng hộ công cuộc cách mạng của Việt Nam. Nhưng cũng có những người vốn là đối thủ trước đây hoặc đến từ những quốc gia nguyên là cừu địch của Việt Nam. Cả bạn cũ lẫn bạn mới, thuộc đủ mọi thành phần: chính khách, tướng lĩnh, nhà báo, nhà khoa học, nhà tu hành..., tất cả đều được Đại tướng đón tiếp trọng thị. Tôi có vinh dự được tham dự một số cuộc tiếp kiến của Đại tướng. Và trong phần này, tôi cũng chỉ giới thiệu một số bức ảnh trong số các cuộc gặp gỡ đó. Những bức ảnh này có thể chưa phải là tiêu biểu cho tinh thần hữu nghị của Đại tướng, nhưng tôi mong rằng chúng có thể minh họa phần nào cho tinh thần ấy.

Đại tướng và Viện sĩ, Thượng tướng anh hùng Nguyễn Huy Hiệu phụ trách đối ngoại Bộ Quốc phòng tiếp 150 đoàn đại biểu quốc tế dự hội thảo kỷ niệm 50 năm chiến thắng Điện Biên Phủ (ngày 4 tháng 5 năm 2004, Hà Nội).

“Tôi được gặp ngài là một vinh hạnh lớn!” - Cựu chiến binh Mỹ Bobby Muller được Đại tướng tiếp chuyện tại nhà riêng 30 Hoàng Diệu (2006). Từng là lính thủy đánh bộ Mỹ, nhưng khi Việt Nam hòa bình, ông Muller là người dốc sức cho quá trình bình thường hóa quan hệ Việt - Mỹ. Ông chia sẻ: “Trong cuộc gặp gỡ đó, tôi không hề có một chút cay đắng nào, chỉ có một tình cảm quý trọng và ân huệ to lớn.”

Trích thư đề ngày 6 tháng 9 năm 2011 của cố Tổng thống Venezuela Hugo Chavez viết chúc thọ Đại tướng Võ Nguyên Giáp 100 tuổi: “Tôi không bao giờ quên được chuyến thăm Hà Nội lần đầu tiên vào năm 2006. Trong dịp đó, tôi đã có vinh dự lớn lao được đích thân gặp mặt Đại tướng. Khi trao tặng cho Đại tướng phiên bản thanh gươm của anh hùng giải phóng Simon Bolyvar, tôi cảm thấy như mình đang làm điều thiêng liêng xứng đáng nhất với ông. Đó là trả lại điều công bằng cho Đại tướng bởi đã từ lâu Đại tướng luôn nắm trong tay thanh gươm giải phóng... Tất cả sự vĩ đại hiện thân trong Đại tướng đối với các dân tộc đang đấu tranh vì nền độc lập vĩnh cửu. Một sự vĩ đại để phụng sự đất nước Việt Nam anh hùng trong 100 năm cuộc đời, sự vĩ đại của một chiến lược gia và một người chiến sĩ, sự vĩ đại của một nhà tư tưởng và một chiến sĩ cộng sản, sự vĩ đại của người học trò xuất sắc của Bác Hồ, sự vĩ đại 100 năm mà vẫn trẻ mãi, sự vĩ đại mang lại vinh quang và lẽ sống nhân văn.”

“Như trong một nhà!” Lời Đại tướng nói với Tổng thống Hugo Chavez (ngày 31 tháng 7 năm 2006).

Đại tướng trao tặng sách cho bà Michelle Bachelet Jeria

Tổng thống Chile nhân dịp bà dẫn đoàn đại biểu Chile đến thăm và chúc mừng sức khỏe Đại tướng (ngày 17 tháng 11 năm 2007).

Ông Raymond Aubrac, người bạn thân thiết của nhân dân Việt Nam cùng con gái Elizabeth (con nuôi của Chủ tịch Hồ Chí Minh) sang thăm Việt Nam. Ông Aubrac là quan chức chính phủ Pháp đã mời Chủ tịch Hồ Chí Minh cùng đoàn đại biểu Việt Nam về ở tại nhà ông trong chuyến thăm và làm việc tại Pháp năm 1946.

Ngày 2 tháng 9 năm 2007, ông Aubrac và con gái đã đến thăm và có dịp hội ngộ hiếm có tại nhà riêng của Đại tướng ở số 30 phố Hoàng Diệu, Hà Nội.

Đại tướng với thành viên đoàn đại biểu Nam Phi (tháng 11 năm 2007)

Đại tướng tiếp và nói chuyện với tùy viên quân sự các nước tại Hà Nội (tháng 10 năm 2007)

Thiền sư Thích Nhất Hạnh và các môn đệ khắp các châu lục được vào tiếp kiến và làm lễ chúc mừng thượng thọ Đại tướng. “Chúc Đại tướng thượng thọ - Đất nước an bình”. Đó là năm 2007, cũng là lần thứ hai Thiền sư Thích Nhất Hạnh trở lại quê hương. Thiền sư đã tận thân đến tư thất Đại tướng Võ

Nguyên Giáp để thăm ông trong tinh thần đạo vị sĩ phu. Cảnh giữa hai vị cao niên gặp nhau không khỏi làm bài học lịch sử càng tăng thêm tình người cùng một dân tộc.

Thiền sư Thích Nhất Hạnh đã mở cửa vào căn nhà nơi vợ chồng Đại tướng làm chỗ quay về... và Đại tướng đã cho người ra ngõ hái chùm hoa cau để dâng tặng Thiền sư. Thiền sư Thích Nhất Hạnh đã họa tặng lại Đại tướng bức thư pháp với dòng chữ “Bản môn xuân ấy còn nguyên vẹn” như muốn nói con đường ấy, con người ấy, tất cả là chân thật... như mùa xuân của tình huynh đệ, của sự chan hòa, ấm áp một nhà.

Hàng trước từ phải sang: Bà Đặng Bích Hà, Đại tướng và Thiền sư Thích Nhất Hạnh cùng các nhà sư và Phật tử.

“BẢN MÔN XUÂN ẤY CÒN NGUYỄN VỆ”

Kể từ ngày 24 tháng 6 năm 2009, Đại tướng Võ Nguyên Giáp phải rời xa ngôi nhà 30 Hoàng Diệu thân yêu để nhập viện. Ông ở liền trong Bệnh viện Trung ương Quân đội 108 trong 1559 ngày cho đến khi rời xa mãi mãi. Vẫn biết “Nhân sinh bách tuế vi kỳ”, nhưng lòng người ở lại sao không khỏi xót xa, đau đáu.

Phần này ghi lại những khoảnh khắc về Đại tướng trong 1559 ngày nằm viện cho tới khi ông về với đất mẹ Quảng Bình. Thẻ phách của ông đã ra đi nhưng tinh anh của ông còn mãi với người thân, bạn bè, đồng chí, với Tổ quốc và đồng bào mà ông đã cống hiến cho đến tận cuối đời.

Âm thầm, lặng lẽ, bà vẫn thay ông nhận mọi giấy tờ, thư từ, sách vở... của mọi người gửi tới trong 1559 ngày “anh Văn của tôi ở bệnh viện...”

Tôi nâng máy chụp bức ảnh này vừa muốn tập trung lấy nét bà Đặng Bích Hà vừa muốn hướng vào chiếc ghế và tách trà phía bên phải bà, nơi ông thường

ngồi. Tôi như nhìn rõ mồn một Đại tướng đang ngồi đó. Trống vắng.

“Ở vài ngày cho khỏe rồi còn về. Việc nhiều lắm...” Không chỉ những người trong tấm ảnh này mà hàng triệu người Việt Nam ai ai cũng vui mừng, mong muốn như lời Đại tướng Võ Nguyên Giáp ngày đầu ông vào viện. Ấy vậy mà, ngày 1 tháng 9 năm 2009 đã là ngày mà từ đó ông không được trở về với ngôi nhà 30 Hoàng Diệu của mình với sự khắc nghiệt của thời gian và tuổi tác. Từ đây, 1559 ngày đêm Đại tướng chống chọi với thời gian, với tuổi già cùng sự hỗ trợ đặc lực của biết bao thầy thuốc giỏi, bao tấm lòng chăm sóc ân cần như đối với người ruột thịt. Không những đồng bào, đồng chí của ông ở trong nước mà bạn bè năm châu luôn hướng về ông, dõi theo từng nhịp thở và mọi thay đổi dù rất nhỏ ở ông.

Ngồi cạnh Đại tướng là Thủ tướng Nguyễn Tấn Dũng (bên phải), Chủ tịch Quốc hội Nguyễn Sinh Hùng (bên trái), Phó Thủ tướng Nguyễn Xuân Phúc (đằng sau) trong những ngày đầu Đại tướng nhập viện. Xung quanh là các y bác sĩ chăm sóc Đại tướng ở Bệnh viện 108.

Đại tướng xem bìa sách ảnh Những khoảnh khắc bình dị của tác giả Trần Hồng tại Bệnh viện Trung ương Quân đội 108 (tháng 12 năm 2012).

Có một ngày, cả cán bộ, nhân viên đội chăm sóc sức khỏe Đại tướng lo lắng, bồn khoăn vì ông không chịu ăn và nét mặt rất buồn. Ai cũng tự cảm thấy mọi công việc đã được chuẩn bị tốt những vẫn cứ áy náy. Mới hay rằng: Ấy là ngày mọi người sửa sang căn phòng cho đẹp hơn, hợp lý hơn, nhưng chưa kịp treo bức ảnh ông bà chụp chung đúng vị trí cũ. Vị trí mà hàng ngày nằm trên giường bệnh, Đại tướng vẫn ngăm nhìn bức ảnh quý ấy.

Ngắm nhìn Đại tướng rất vui khi ông đang chăm chú xem những bức ảnh mà lúc còn khỏe, ông ít có thời gian xem chúng, Đại tá Nguyễn Huyền (bên trái) và tôi cũng vui lây. Sức khỏe Đại tướng hồi phục tuy chậm nhưng với người ngoài 100 tuổi thì được thế đã là hạnh phúc lắm. Để có thời gian và cơ hội là tôi lại đem những bức ảnh mà Đại tướng ưa thích để ông xem, hy vọng góp phần vô cùng nhỏ bé vào phác đồ điều trị toàn diện nhằm hồi phục sức khỏe của Đại tướng. (Ảnh chụp 10 giờ ngày 7 tháng 5 năm 2012 do một bác sỹ bấm máy.)

1559 ngày Đại tướng trong sự chăm sóc đặc biệt của Bệnh viện Trung ương Quân đội 108. Cô y tá đang ghé tai hỏi Đại tướng hôm nay cụ ngủ có ngon không. Đến thăm Đại tướng có người thư ký Đại tá Trịnh Nguyên Huân - người đã gắn bó với Đại tướng gần cả cuộc đời quân ngũ, góp phần sức lực, trí tuệ nhỏ bé của mình cho sự vĩ đại của Tổng tư lệnh Võ Nguyên Giáp.

Hơn 4 năm Đại tướng nằm điều dưỡng sức khỏe ở Bệnh viện Trung ương Quân đội 108, ngày ngày vẫn tập nập đồng bào thủ đô và cả nước đến căn nhà 30 Hoàng Diệu để được biết cụ thể sức khỏe của ông. Đặc biệt các sỹ quan, cán bộ, nhân viên đã từng được làm việc với Đại tướng thì cứ “y hẹn lại lên” như những ngày sinh Đại tướng (25/8), ngày thành lập Quân đội nhân dân Việt Nam (22/12), ngày chiến thắng Điện Biên Phủ (7/5)... Ít khi một người trong số họ vắng mặt. Sự gặp mặt của họ nhằm góp tin tức, phương pháp để làm sao Đại tướng sớm hồi phục sức khỏe; “Đàn em của Anh Cả” cụng ly không phải là rượu mà chè xanh quê Đại tướng khi biết Đại tướng hôm qua ăn ngon, giấc ngủ sâu.

Sinh nhật Đại tướng vào năm 2013 được tổ chức chậm lại một ngày, vì nhiều lý do nên lùi đến ngày 26 tháng 8 để đàn em của Anh Cả mừng sinh nhật thứ 103 tung bừng, rôm rả hơn. Hôm ấy là một ngày rất vui. Trong tiệc sinh nhật giản dị nhưng vô cùng ấm cúng được tổ chức tại Văn phòng Đại tướng, Công ty Sách Thái Hà đã kính tặng Đại tướng và gia đình cuốn sách Chiến thắng bằng mọi giá của nhà sử học quân sự Cecil B. Currey. Gia đình Đại tướng, Văn phòng Đại tướng và tất cả những người tham dự đều vui, nhưng có lẽ tôi là người vui hơn cả: tôi biết mình sẽ được ngắm Đại tướng phân chân, chăm chú lắng nghe anh Huyền, anh Huân và các cộng sự đọc quyển sách quý ấy. Và đương nhiên tôi sẽ có những bức ảnh đẹp lưu giữ lại những giây phút ấy.

Ôi! Nhưng rồi điều không muốn đã đến. Hơn một tháng sau lễ mừng thọ Đại tướng thì ông ra đi. Ông đi khi quyển sách còn chưa được lật trang.

Tại nhà riêng của Đại tướng ở 30 Hoàng Diệu trong những ngày tang lễ

Ngày 13 tháng 10 năm 2013, Đại tướng về với quê cha đất tổ (Quảng Bình).

Ảnh chụp tại sân bay Đồng Hới (Quảng Bình).

Đảo Yến Vĩng Chùa. Trong ảnh là đường lên nơi an nghỉ của Đại tướng.

*Lưng tựa Trường Sơn, quê mẹ ngàn năm ôm ấp hồn Đại tướng
Mắt tâm Đông Hải, nhân dân quân đội trường tồn kính vĩ nhân.*

(Câu đối trong nhà lưu niệm Đại tướng Võ Nguyên Giáp)

Nguyễn Đại Thắng

Hàng ngày có hàng ngàn người khắp cả nước đến viếng mộ Đại tướng ở Vũng Chùa, Quảng Bình.

Vòng hoa quanh mộ Đại tướng - gần gũi, uy nghiêm, trang trọng.

Ngôi nhà ở quê thôn An Xá, Lộc Thủy, Lệ Thủy, Quảng Bình, hàng ngày vẫn tiếp đón nhân dân tới viếng Đại tướng. Ảnh trên là đoàn nghệ nhân ở làng nghề đồng truyền thống Đồng Xâm, tỉnh Thái Bình dâng tặng tác phẩm do lao động sáng tạo của mình tại nhà riêng của Đại tướng ở quê nhà (ngày mùng 2 tháng 10 năm 2014).

Ngôi nhà đơn sơ nơi Đại tướng sinh ra và lớn lên mãi mãi không được đón ông về. Trong ảnh là ông Võ Đại Hàm, cháu họ của Đại tướng, vẫn chăm sóc cho ngôi nhà ấy bấy lâu nay.

40 năm trông coi, chăm sóc nơi sinh ra và lớn lên của “Ông Giáp”, ông Võ Đại Hàm dường như không bao giờ xa nơi này vì thường xuyên được đón tiếp khách trong nước và quốc tế, nhất là sau ngày Đại tướng đi xa.

Trong câu chuyện với tôi, ông Hàm kể: “Sáng hôm ấy có một vị khách “bự” về đây. Xuống xe ông xông thẳng vào nhà chào hỏi qua quýt bà con đang đến thắp hương Đại tướng rất đông. Nhìn ngược xuôi rồi loát qua ban thờ, ông nhận từ tay tôi nén hương đang cháy dúm dụi cắm vào bình. Tôi hướng dẫn ông tới bàn ghi cảm tưởng. Hai người dân xã An Xá nhẹ nhàng, lễ phép lùi ra để ông ấy ghi cảm tưởng. Ông không ngồi. Sau ông có một người đàn ông trung niên, mặc lịch sự khúm núm rút từ cặp da bóng lộn một quyển sổ cũng bóng lộn nhũ vàng e bằng quyển sổ ghi cảm tưởng của chúng tôi. Ông “lãnh đạo” cúi xuống nhận bút từ tay ông trung niên vừa lật dở trang đầu ký xoẹt một cái dưới bài đã được viết sẵn, chữ đẹp như chữ viết huân, huy chương ấy.

Một chữ ký vô hồn trên một trang giấy cũng vô hồn, vô nghĩa. Đến nơi đây mà ông ta cứ đòi có bàn ghế sang trọng khác người. Sổ ghi cảm tưởng là phải viết trang đầu sổ. “Nỏ có mô.” Ông Hàm dần giọng nói tiếp: Hàng triệu người đến đây từ lòng thành biết ơn, kính trọng Đại tướng chứ có phải như ông đó “mô” (đâu).

Trước ban thờ Đại tướng Võ Nguyên Giáp ở An Xá, Lộc Thủy, Lệ Thủy, Quảng Bình

Trần Hồng và Catherine Karnow

Catherine Karnow (người cầm ảnh của Trần Hồng và của mình) - nhiếp ảnh gia người Mỹ - được Đại tướng đồng ý cho chụp ảnh ông trong nhiều sự kiện và trở thành người thân thiết của gia đình.

Bà có nhiều bức ảnh chụp Đại tướng có giá trị. Một họa sĩ Việt Nam đã dựa vào nguyên mẫu ảnh Đại tướng do bà chụp và dùng gần 8.600 bức ảnh của nhiều tác giả chụp Đại tướng ghép thành.

Lần đầu tiên tôi gặp Catherine là trong tang lễ Đại tướng. Rồi sau đó, chúng tôi còn có nhiều buổi trao đổi với nhau về chuyện nghề, chuyện đời thú vị. Giữa chúng tôi là khoảng cách về ngôn ngữ, nhưng chính niềm đam mê với những bức ảnh chụp Đại tướng đã đưa chúng tôi đến với sự đồng cảm và dự định phối hợp biên tập sách ảnh về Đại tướng của hai nhiếp ảnh gia từ hai chân trời: Việt Nam và Mỹ. Tôi cũng hi vọng sẽ lại được tâm tình cùng bạn đọc vào một ngày không xa...

Những tác phẩm
(những bức tranh)
Như thế, như nhạc
Qua những hình ảnh ghi
lại, người xem rất xúc động với
những tình cảm, những nỗi đau
thương, và những niềm vui
Là những
cơn huyết
lưu cho người xem như một
Chức Trần Hồng, người
nghệ sĩ chiến sĩ, có những tác
phẩm như thế

Đại tướng Võ Nguyên Giáp
23/12/92

Thủ bút lưu niệm của Đại tướng Võ Nguyên Giáp khi tham quan triển lãm ảnh của Trần Hồng năm 1992.

Thế là tôi đã được hầu bạn đọc kể lại câu chuyện về vị Đại tướng của chúng ta qua những bức ảnh nhỏ của mình. Phút chốc mọi sự lại hóa ra vô thường. Suốt bao năm cầm máy lặn lội trên khắp các chiến trường, gặp nhiều cảnh khốc liệt có, nên thơ có, đau đớn, xót xa cũng có... khiến không chỉ tâm hồn mà cả ống kính cũng rung lên một niềm đồng cảm về thế sự nhân sinh. May mắn nhất của cuộc đời tôi, ấy là được gần gũi Đại tướng, chẳng cầu gì khác hơn là được giữ cho mình những khoảnh khắc hiếm hoi bình dị của một nhân cách lớn lao, của một con người đầy cá tính. Tôi muốn chia sẻ những khoảnh khắc ấy với bạn về một người Việt Nam, không chỉ bằng những tấm ảnh chân thật không một chút chỉnh sửa mà còn bằng cả những câu chuyện ở mặt sau của chúng. Đối với tôi, gia tài là những tấm ảnh. Tôi nâng niu, trân quý chúng, cả những bức ảnh thực lẫn hình ảnh Đại tướng trong lòng tôi. Dù Đại tướng đã đi xa mãi... nhưng hình ảnh Đại tướng vẫn luôn trong trái tim tôi, rạng rỡ, tươi cười và luôn là tượng đài tinh thần vững chắc.

Chia sẻ ebook : <http://downloadsachmienphi.com/>

Tham gia cộng đồng chia sẻ sách :

Fanpage : <https://www.facebook.com/downloadsachfree>

Cộng đồng Google : <http://bit.ly/downloadsach>